

SPAUDOS PUBLIKACIJOS „PERESTROJKOS“ METAIS

DALIA GRINKEVIČIŪTĖ. „LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS“. IŠTRAUKA

1941 m. birželio 14 d. trečią valandą nakties Maskvos įsakymu visame Pabaltijyje – Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje – vienu metu prasidėjo masiniai areštai ir žmonių deportacija į Sibirą. Tam tikslui buvo mobilizuoti čekistai iš Baltarusijos, Smolensko, Pskovo ir kitų vietų.

Perpildyti ešelonai vienas po kito ėjo į Rytus, išveždami tuos, kurių didžiajai daliai niekada nebuvo lemta sugrįžti.

Vežė liaudies mokytojus, gimnazijų ir aukštųjų mokyklų dėstytojus, teisininkus, žurnalistus, Lietuvos kariuomenės karininkų šeimas, diplomatus, įvairių įstaigų tarnautojus, ūkininkus, agronomus, gydytojus, verslininkus ir t. t.

Vežė iš miestelių, vežė iš miestų, vežė iš kaimų. Sunkvežimiai nenutrūkstama srove slinko link geležinkelio stočių, kur vyrus, šeimų galvas, čekistai atskirdavo į kitus, prekinius vagonus, sakydami, kad atskiria laikinai, tik kelionės laikui. O iš tikrųjų jų likimas jau buvo iš anksto nuspręstas – į Krasnojarsko ir Šiaurės Uralo lagerius likvidacijai, nors jie nebuvo nei tardyti, nei nuteisti.

Nieko nekalti jie ėjo į tuos vagonus, nežinodami, kad yra jau mirtininkai, kad šią akimirką jiems reikia atsisveikinti ir paskutinį kartą apkabinti savo vaikus, žmonas, tėvus.

Jie buvo apgauti.

[...]

Žuvusieji tebegyvena mano širdyje. Praėjo daug metų, o aš vis dar matau juos, bejėgius ir pasmerktus, jaunos ir pagyvenusius, vaikus ir jaunuolius, taip sunkiai mirusius ir taip troškusius kada nors sugrįžti į Lietuvą... Mano pareiga papasakoti apie juos. Tegul jų nedaug – keletas šimtų žmonių, bet dėl to jų kančios nebuvo mažesnės. Ir jie norėjo gyventi, ir jų negalima pamiršti tarp milijonų kitų baisaus žiaurumo aukų. Tuo labiau, kad jų budeliai liko nenubausti. Nuo jų galvos ir plaukas nenukrito.“

Grinkevičiūtė D. „Lietuviai prie Laptevų jūros“, in: *Pergalė*, nr. 8 (512), 1988, p. 151–159.

JUSTINAS MARCINKEVIČIUS. „REABILITUOTA – 1970 METAIS“. STRAIPSNIO IŠTRAUKA

1987 m. vasarą užėjo nepažįstama moteris. „Norėčiau, kad perskaitytumėt“,– padavė ji popierių pluoštą. Pamaniau apmaudžiai: dar viena rašanti... Mintyse jau ėmiau kurti diplomatišką, mandagų atsakymą, svarstyti, į kurią redakciją ją nusiųsti. Rodos, net paklausiau, ar jau spausdino ką nors respublikinėje spaudoje. Tuo pačiu metu pirmajame rankraščio puslapyje perskaičiau: mūsų šeimą – tėvą, motiną, brolių ir mane – išvežė 1941 m. birželio 14 d. 3 val. nakties.

Pirmą kartą skaičiau tokio pobūdžio rašinį – buvusios tremtinės atsiminimus, kančių paliudijimą, sutrypto teisingumo šauksmą. Buvo tekę kalbėti su vienu kitu, grįžusiu „iš ten“: tylūs, palaužti, matyt, nepasitikintys žmonės. Paklausti atsakinėja nenoriai, trumpai. Girdėjau pasakojant, kad buvo stiprių, sveikų, darbščių Lietuvos valstiečių, kurie pakenčiamai įsikūrė ir Sibire – bent jau nemirė badu. Lietuvis gali gyventi ir ant akmens, jeigu ant jo yra bent sauja žemės. Juokaudavo, kad po kurio laiko tokius vėl būtų reikėję „išbuožinti“ ir išstremti – dabar jau į Lietuvą. Tačiau tai galėjo būti jau vėlesnieji, pokario metų tremtiniai. O tie, iš 1941-ųjų metų – faktiškai jie visi buvo pasmerkti sunaikinimui. Už ką?

[...]

Aš ne teisininkas, tad atsiverčiu, kas arčiausia po ranka: „Ištrėmimas – bausmė, kurios esmę sudaro nuteistojo (pabrėžiu: nuteistojo! – J. M.) pašalinimas iš jo gyvenamosios vietos ir privalomas jo apgyvendinimas atitinkamoj vietovėj. Pagal tarybinę baudžiamąją teisę gali būti skiriamas kaip pagrindinė arba papildoma bausmė ne daugiau kaip 5 metų laikotarpiui“ („Mažoji tarybinė enciklopedija“, t. 6, rusų k.). Nė vienas tremiamasis nebuvo nuteistas, nė vienam jų nebuvo pateiktas kaltinimas, nė vienas jų negavo galimybės gintis teisme. Nes jokio teismo nebuvo. Net ir tokio teismo farso, koks buvo surengtas Bucharinui, Rykovui ir kitiems.

[...]

Vadinasi, IŠVEŽIMUS REIKIA LAIKYTI NETEISĖTOMIS, ANTIKONSTITUCINĖMIS AKCIJOMIS IR KVALIFIKUOTI JUOS KAIP STALINIZMO NUSIKALTIMUS LIETUVIŲ TAUTAI. Ar yra Tarybų Sąjungoje tauta, kuriai nebūtų nusikaltęs stalinizmas?

Beje, tuo metu respublikoje veikė Lietuvos TSR Konstitucija, parengta pagal TSRS („garsiąją“ Stalino) ir sąjunginių respublikų konstitucijas ir priimta 1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies seimo Nepaprastojoje sesijoje. Konstitucija, kuri negynė (ar nepajėgė apginti) savo piliečių, su kuria visiškai nesiskaitė stalininiai administraciniai organai.

Stalinizmas – tai socialinė ir politinė socializmo nelaimė.

[...]

[...] Ką reiškia persitvarkymas, demokratija ir viešumas, kai apeinamos visai Lietuvai skaudžios žaizdos, kai dar taip neseniai iš literatūros kūrinių braukiamas buvo kiekvienas sakiny, kuriame pasitaikydavo žodis „išvežimai“ arba užuominos apie juos? Aiškinkimės, pateikim faktus, skaičius, jų analizę, stalinizmo nusikaltimų nebijokim pavadinti nusikaltimais. Bet apsieikim be demagogijos, be politinių etikečių klijavimo, be aprėkimų, be anų dienų laikraštinės publicistikos „perlų“. Išmokime atskirti stalinizmą nuo socializmo. Be abejo, tai nelengvas, kai kam turbūt jau ir ne pagal jėgas uždavinys. Ką ji, ateina naujos kartos, jos reikia tiesos, ir tikrai tiesos. Tiesos su žmogišku, o ne stabmeldišku turiniu.

Marcinkevičius Just. „Reabilituota – 1970 metais“, in: *Literatūra ir menas*, nr. 22 (2167), 1988 05 28, p. 2–3.

ALFREDAS ERICHAS SENNAS. DALIOS GRINKEVIČIŪTĖS ATSIMINIMAI

Rugpjūčio mėn. „Pergalė“ išspausdino D. Grinkevičiūtės bausius atsiminimus, sukrėtusius skaitytojus ir tuoj užėmusius svarbią vietą prispaustos tautos kolektyvinėje sąmonėje. Gyventi galėjo būti blogiau negu mirti. Grinkevičiūtės mirstančios motinos paskutiniai žodžiai buvo: „Kodėl mūsų visų nesušaudė tada prie vagono durų?“ Moterims šie išgyvenimai kėlė siaubą, o jų vyrai paslapčiomis vieni kitiems pasakojo, kad jų likimas buvęs dar baisesnis. Iš aštuonių 1941 metais ištremtųjų į Sibirą tik vienas likęs gyvas.

Mirusios Grinkevičiūtės atsiminimų išspausdinimas daug kam atvėrė kelią. Penktojo dešimtmečio tremtiniams buvo leista grįžti į Lietuvą šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo pradžioje su sąlyga, kad nepasakos, ką patyrė Sibire. Jie buvo priversti pasirašyti, kad tylės. Grinkevičiūtės pasakojimas juos tarsi pažadino, dabar ir jie pradėjo vis garsiau ir garsiau pasakoti savo prisiminimus.

Partijos vadovybė buvo priversta viešai rodyti savo užuojautą ir net simpatijas. Gegužės 13 d. Šepetys pareiškė, kad reikėtų pozityviai žiūrėti į Katalikų Bažnyčios vaidmenį Lietuvos istorijoje, o gegužės 21 d. „Tiesoje“ Kašauskienė pripažino, kad socializmo deformacijos pareikalavo nekaltų žmonių aukų.

Senn A. E. *Bundanti Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 29–30.

A. VYŠNIAUSKAITĖ. „TIKROJI KŪČIŲ PRASMĖ“. STRAIPSNIO IŠTRAUKA

Turint galvoje tai, kad gausūs šaltiniai liudija dar XVII-XVIII a. lietuvių liaudį buvus su katalikybe menkai tesusipažinusių, netenka abejoti, jog senųjų metų užbaigimo ritualinės vakarienės paprotys ėjo šeimose iš kartos į kartą ikikrikščioniškosios tradicijos perdavimo keliu. Sustiprinusi savo ekonomines, socialines ir ypač ideologines pozicijas, krikščionybė senųjų kūčių šventės nė nebandė panaikinti, o tik stengėsi savaip jas įprasminti. Tautosakinėje ir etnografinėje medžiagoje tokio šventės sukrikščioninimo pėdsakų randame labai mažai, kas liudija apie tai, jog jie negilūs. Ir atvirkščiai, ikikrikščioniškųjų bruožų kūčios turi labai daug.

Kokia tad yra liaudiškoji kūčių prasmė? Ją atkleisti padeda tos dienos papročiai. Visų pirma ryškėja, jog tai - šeimos šventė: prie neįprastai šventinio stalo sėda VISI tos šeimos (drauge su samdytąja šeimyna) nariai. [...]

Liaudies atmintyje ir šiandien dar gyvas trumpiausios metų dienos ritualinės vakarienės prisiminimas. Tepadeda ši prasminga senolių tradicija išlaikyti (ar sugrąžinti amžių vėtrose prarastas) daugelį žmogiškųjų dvasinių vertybių, o ypač šeimos narių santarvę, tarpusavio pagarbą, mūsų šeimų patvarumą.

Vyšniauskaitė A. „Tikroji kūčių prasmė“, in: *Gimtasis kraštas*, nr. 51 (1033), 1986 12 18–24, p. 2.

VYTAUTAS PETKEVIČIUS. „METAS TIESAI IR ATVIRUMUI“. STRAIPSNIO IŠTRAUKA

Tačiau nepatogu būti pranašu atbuline data arba kerštingu niurgzla, pagaliau sulaukusių galimybės išsakyti viską, kas prikepė širdyje. Rašytojui negali rūpėti tik jo asmeninės skriaudos. Jis – talento vergas, o jo publicistika – menas, kuriame stipriau ar silpniau negu kituose kūrinuose pulsuoja partinis nervas, todėl visuomenės nuomonė man visada buvo ir bus pagrindinė gyvenimo gairė, kurios aš šventai laikausi savo kūryboje. Ir jeigu Mokslų Akademijos viceprezidentas, atėjęs į rašytojų partinį susirinkimą, prašo rašytojų pagalbos, kovojant su respublikos vandenų ir teritorijos teršimu pramoninėmis atliekomis, vadinasi, mes dar nepraradome visuomenės pasitikėjimo, nors ilgus metus iš mūsų buvo atimta tribūna ir mes negalėjome spausdinti problemiškų apybraižų, netgi rašytojų spaudoje. Dabar padėtis iš lėto, labai iš lėto keičiasi, tačiau daugelis apybraižininkų pavargo, o kituose vis dar tebebudi tas nelemtas dešimtmečiais dirgintas atsargumo saugiklis, kuris dažną kūrėją priverčia suabejoti: ar visa tai ilgam?

Aišku, dėl tų akivaizdžių klaidų kalti ir patys rašytojai, kurie neparodė pilietinio atkaklumo ir per tuos kelis dešimtmečius nė karto neapsvarstė aktualių kūrybinių problemų, nepakėlė savo organizacijos autoritetingo balso prieš susidariusią nesveiką padėtį, dažniausiai vilkosi įvykių uodegoje, o mūsų sąjungos vadovai vis labiau panašėjo į eilinės ministerijos funkcionierius negu į kūrybinės organizacijos lyderius. Štai taip, nieko neužgaudami ir niekam neįkyrėdami, jau antra dešimtis metų maitinamės pseudokūrybinėmis diskusijomis – romanas: mada ar būtinybė; liejam posėdžiuose prakaitą, postringaujame apie mums nepriklausančius „internacionalinius vandenis“ ir bandome nustatyti, kuriam iš mūsų lemta gyventi šimtmečius, o kuriam išnykti su nauju ir mažai skaitomu savo knygų tiražu; rašome nuobodžius, tačiau labai nižlius straipsnius, dalindami „babkavus“ lapus savo panegirikos skystam srautui paskaninti, kad tik ginkdie kuris nors neiškristų iš pripažintų talentų sąrašo...

Petkevičius V. „Metas tiesai ir atvirumui“, in: *Literatūra ir menas*, nr. 51 (2092), 1986 12 20, p. 4.